

NORDISKA MUSEET

FATABUREN 1987

Den
kultiverade
naturen

Den kultiverade naturen

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS ÅRSBOK
FATABUREN 1987

FATABUREN 1987

ISBN 91-7108-279-4

ISSN 0348-971-X

© Nordiska museet och respektive författare.

Redaktör Anders Sandström.

Redaktionssekreterare Berit Nordin.

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om ej annat anges.

Summaries translated into English by Roger Tanner.

Grafisk form Bo Berndal, BIGG.

Omslagsbilden från Skansen foto Arne Biörnstad.

Risbergs Tryckeri AB, Uddevalla 1988.

Något om blomster i hemmen i äldre tid

Gösta Berg, professor och f. d. styresman för Nordiska museet.

När de skånska bonddrängarna drog omkring bland gårdarna på Valborgsmässoafton för att samla ägg till sitt ungdomsgille sjöng de:

Nu sätter vi löv uti ert tak,
maj är välkommen.
Det synas skall i morron dag,
sommaren är så ljuvlig för ungdomen.

I andra delar av landet, där växtligheten kom senare, stod seden att hemföra löv till husen mera i förbindelse med midsommarfirandet. Även majstången hör hit, liksom de blomsterprydda stängler som man satte upp i kyrkorna. Men också i samband med arbetsfesterna möter liknande bruk, t. ex. vid taklagsölet, då lövruskor och gröna kransar spelade stor roll. Själva gillet var ibland förlagt till en lövsal uppe bland taksparrarna. Människors glädje över att vår och sommar hade kommit, med allt vad det innebar av större frihet och rörlighet, är uppenbarligen uråldrig.

Alldeles som i senare tid satte man vid midsommar upp två ruskor kring dörren till Helga Lekamens gilleshus i Stockholm. Man finner i denna sammanslutnings

räkenskaper för 1517 bland andra utgifter för löv och granris till stora salen, som rustades för gillesdrickningen (Collijn 1923: 84. Jfr. för biskop Hans Brasks hov i Linköping Arnell 1904: 89). På detta sätt gick det till även vid bröllopen, så som kan läsas i en dikt som skrevs till ett sådant i värmländsk prästgårdsmiljö 1651:

Täck ähr Landsens Seed, hängier Löfkrantz i Taaken, Pryr Golfwen med Gräaz, med liufiga frögdbara Blomster, Blommor på Duken; laga till Faatringer och handkläd; Tager och wtt Fönstren. Men skuggiga ruskor i ställe, Att Wädret kan fläkta ther av och swalka the warma.

Här förvandlar man alltså själva gästabdussalen till ett slags lövhydda (Skragge, anf. av Olsson 1970: 74). Om ett annat inte så ovanligt sätt att inreda rummen till högtidsbruk berättar Linné, när han på återvägen från sin västgötaresa 1746 låg över natten på Mäsviks herrgård i Bro socken på Värmlandsnäs. Han såg där rum "tapetzerade med gröna Granqvistar, hwilken enfaldige prydnad wida öfwegår de Turkiye Tapeter, fast hon icke warar så länge" (Linné 1928: 264).

Denna stuginteriör från mellersta Halland med den kardande kvinnan visar hur pelargonian i fönstret kompletterar den festliga inredningen med hängkläder och blomstervaser även på skåpet. Oljemålning av Severin Nilsson från 1800-talets slut. Privat ägo.

"Frucktboden" av Elias Martin (1739–1818) visar en blomsterhandel i Stockholm vid 1700-talets slut. Lavyr. Nationalmuseum.

När Gustaf III under det finska kriget 1789 åt middag på Kymmenegård skedde det i en salong med väggarna klädda med färskt granris (Hennings 1960: 312). Om man i stället som bruket ofta var vid bröllopen, täckte väggar och tak med dukar och lakan, kunde man fästa på dem liljekonvaljblad, "till utseendet som bandrosor", såsom J. Gaslander berättar från Småland 1774 (Gaslander 1774: 7 f.). En bröllopsstuga av detta slag från Wormsö i Estland känner vi genom en avbildning från 1854 (Ränk 1944: 30).

Närstående dessa sedvänjor är givetvis det i äldre tid mycket vanliga bruket att särskilt i samband med högtiderna strö golven med enris eller granris. Från Jämshög i Blekinge säger J. J. Öller 1800, att böndernas "såkalade loft och gästrum äro merendels snygge, sopade och med enris beströdde", så som man länge kunde se det också i Skansens Kyrkhultsstuga (Öller 1800: 195). T.o.m. på de sandade golven i Sydsverige strödde man enris. "Stugans brädgolv sandades med fin vit sand så tjockt, att det blev riktiga stigar i sanden, där man

Överste Rosenswärd i sitt hem i Stockholm med blomkrukor i fönstren. 1830–1840-talet. Akvarell av A.U. Schützen-crantz. Tillhör Nationalmuseum.

gick mest. Till högtider lade man enris ovanpå sanden, sedan golvet först rengjorts” (Albert Eskeröd i Skansens hus och gårdar, 1953, s. 31). Om bruket av golvströ finns talrika uppgifter från olika delar av landet. Pehr Kalm, som för sin del föredrog granris framför enris, ansåg att det var en exklusivt svensk sedvänja (Kalm 1904: 28). Meningarna om dess behag var mycket delade bland utländska resenärer. Den bekante engelske nationalekonomen Thomas Robert Malthus noterar, att man på alla värdshus i Sverige strödde golven med enris

och enbär (!), ”vilket inte var angenämt för fötterna och spred en kväljande luft” (Malthus 1967: 77). Det var emellertid lika vanligt i hemmen, som kan ses av många vittnesbörd, bl.a. också interiörbilder. En sådan av Otto Faust från sadelmakareälde- rman Rosenlinds hus vid Stora Nygatan i Stockholm är målad dan före dan före dopparedagen 1796 (Troels-Lund 1932: 34). Under stundom kunde man förhöja effekten genom att strö riset i ornament, på samma sätt som man ritade sådana i sanden (Schlee 1942: 75 ff.). Så skedde i Vislan-

Karikatyrtecknaren Anders Forsberg (1871–1914) har efterlämnat åtskilliga mycket upplysande bilder av borgerliga hem vid 1800-talets slut. På bilden ser vi blomkrukorna nedanför fågelburen. Tillhör Nordiska museet.

da prästgård i Småland på 1760-talet: "Vid särdeles högtidliga tillfällen hackades spätt enris oändligen fint och makades med händerna i smala ränder, som utgjorde festoner omkring rummet på salens golv. Framför varje stol formades en halv cirkelbåge och framför bordet en parabel med blomma. Till varje dörr gjordes öppning, dock å båda sidor garnerad, så att man fritt gick till skänk och skåp. Denna prydnad var icke en ny uppfinning, den var urgammal i huset, och döttrarna funno där ett fält för sin smak och sitt teckningsgeni.

— — — Dessa teckningar, som liknade buxbomsgångarna i franska smakens trädgårdar, gjorde på ett snö vitt golv den skönaste verkan. Med någon varsamhet kunde man undvika rubbning. Fruntimrens styvkjortlar buro deras kläder högt. Men en dam i vår tid skulle med en enda svängning förstöra hela härligheten" (Ödmann 1830: 16).

Riset ersattes emellertid på många håll med löv. Pehr Osbeck antecknar i Vessige i Halland vid midsommartid 1776, att asplöv var strött på golvet och samma sed är känd från Värmland (Osbeck 1967: 110). Asplövet ansågs inte lämna gröna fläckar på golven. Ännu mera opraktiskt ter det sig, när man också strödde blommor på golvet. På en av J. G. Virgins interiörer från Rättvik i Dalarna, daterad 1872, förefaller golvet att vara bestrött med löv och blommor (Borelius 1963: 115). Och från Gällivare skriver A. A. Hülphers omkring 1790: "At wisa fägnad wid främmandes ankomst och på högtidsdagar strös på golvet af Trollius Europaeus" (Hülphers 1922: 121). Om en begravningsgård i Lidköping skriver C. J. L. Almqvist 1839: "Körvel och färskt älggräs doftade ifrån farstugolvet, — — — han anade, att den, som bruket var, hade för ändamål att dölja ångorna av det förskräckliga" (Almqvist 1922: 288). Att strö blommor på golven är ett allmänt känt bruk i Europa åtminstone sedan 1500-talet. Det bör ha lämpat sig bättre på stengolv än på våra trägolv. Emellertid är det väl bestyrkt även hos oss, där utom de redan nämnda också andra örter kommit till användning, såsom mynta och måra. Om gulmåran antecknade Linné 1741 i Repplinge på Öland: "Galium luteum berättade oss folket vara af somlige brukeligt til at strö på gålfwet i Giästepudslag, men hade alltid den olägenheten med

sig, at Giästerna blefwo oense och kommo uti slagsmåhl" (Liné 1745: 158).

Det uppges ibland att blomorna på golvet hade ett rationellt syfte – den starka doften skulle hålla borta ohyra. En mynstaart heter på latin *Mentha pulegium* (av *pulex*, loppa) (Faegri 1966: 79).

Den egentliga motiveringen var emellertid estetisk, vare sig den nu grundade sig på lukt- eller synintrycken. Bland bröllopsförberedelserna i den praktfulla 1600-talsdikten *Bröllops-Beswärs Ihugkommelse* ingick också att ha "Gran-Ris strödt på gålff, wällucktande kryder i fönstret" (Noreen 1910: 162). Liksom kvinnorna ur kryddgården satte samman knippen av starkt luktkande örter att medföra till kyrkan, tog man in sådana också i husen (Gustafsson 1956: 65 ff.). Om *Gnaphalium arenarium*, som nu kallas hedblomster, nämner A. G. Retzius 1806, att "bönderne bruka mycket at binda små qwastar af dem och därmed pryda sina Sommarstugor" (Retzius 1806: 290). En annan art av samma släkte såg Kalm 1748 favorisera som rumsprydnad i Philadelphia i Pennsylvania: "Ängelska quinfolken brukade gå ut, och samla denna i myckenhet, den de togo med stjelk och alt, satte den sedan med allehanda andra vackra blomster, som de samlade ute på marken, och äfven dem de fingo i trädgården, uti Krukor, med eller utan vatten, ställte sedan Krukorna i spisen i rummen

der de vistades, såsom en prydnad. Ängelska quinfolken voro ganska mycket för den plägseden, at hela Sommaren hafva allehanda slags, både för ögon och näsa, vackra blomster i krukor och påttor, antingen uti eller uppå spisen, samt ibland på bordet eller i Fönstren. De ömsade gemenligen hvar Lögerdag, eller ock oftare, nya blomster i sina krukor --- Denna Life everlasting var en bland dem, som de hafva hela vintern igenom uti sina rum, emedan hans blommor sågo altid likadana ut" (Kalm 1910: 178).

Vad Kalm såg i Amerika hade vid denna tid ingen egentlig motsvarighet hos oss vare sig på land eller i stad. Enstaka uppgifter låter oss emellertid förstå, att man inte var helt främmande för tanken att föra in något av blomsterfäringen utomhus i boningsrummen. Redan i ett rättegångsprotokoll om ett horsbrott i Östergötland 1627 heter det: "Niels hade en gång kommet uth till henne --- Midsommars Natt och baad hennes folk gå bort och hämpta hem blomster och hennes man var icke hemma" (Rääf 1861: 173). Och från huvudstaden berättar den framstående tyske naturforskaren Johann Beckmann, att man vid hans besök där den 10 april 1766 på alla gator sålde blåsippor (Beckmann 1911: 95). Ödmann nämner från ungefär samma tid att djäknarna i Växjö kunde presentera en tulpan en söndagsmorgon till en känd flicka, då hon gick i kyrkan

Två blomkrukor från Gustafsberg. Krukan t.v., från 1840–50-talet, är tillverkad av flintporslin och dekorerad med motiv från Drottningholms slott, Rosendals slott och Blå Porten. Krukan t.h., i vit fajans med akantusblad i relieförning, är från ca 1870. Tillhör Nordiska museet.

Blommande aloe år 1775 hos handelsmannen N. N. Wennerholm i Masthugget, Göteborg. Akvarell på papper av Johan Caspar Jung (1721–1790). Göteborgs historiska museum.

(Ödmann 1830: 67). En blomma av detta slag bör då ha varit inköpt hos en trädgårdsmästare i trakten. Att på detta sätt ge uttryck åt sina känslor var tydligen redan vid denna tid inte så ovanligt i borgerliga kretsar. Från Köpenhamn berättas omkring 1770 om en köpmansfamilj, där föräldrarna knappast anade, ”at de smaae Blomsterbouquetter som bleve kastede ind af Vinduet var Preliminairer til en Forbindelse” (Meinerts 1970: 62). När Linné den 1 juni 1741 landsteg på Öland skrev han i sin dagbok: ”Så snart vi ankommo till landet stego vi i (vårds)huset vid Färjestaden. I fenstren lågo fullt av *abrotorum* (åbrodd) och *flores Bellidis floribus rubris* (odlade Bellis med röda blommor) (Gullander 1970: 57).

Om vi bortser från 1600- och 1700-talens slottsmiljöer, har vi endast torftiga uppgifter om egentlig blomsterodling inomhus före 1800-talet (Swederus 1907: 80). Thore Magnus Fries säger med rätta: ”Frågas då först efter dem (= de växter) som i 1700-talets början förekommo i boningshus, så stå vi tveksamma om svaret. Så mycket kan dock sägas, att detta slags blomsterskötsel säkerligen var helt obetydlig. Att balsaminer då voro fönsterväxter är säkert; måhända förekom ock någon gång en myrten, en gyllenlack osv.” (Fries 1899: 32). När Fries därefter nämner en del andra arter som han tror möjligen varit odlade, bygger han tyvärr på de uppgifter som lämnas i J. Ahlichs arbete *Den Swenske Lust-, Örte- och Trädgården*,

Bland alla Carl Larssons oerhört uppskattade bilder från Sundborn ingår även denna bild av den läxläsande sonen. Till vänster på bordet står en lilja. Tillhör Nationalmuseum.

1722. Förf. var, som Fries själv påpekar, en inflyttad tysk, som upptagit uppräknade trädgårdsväxter ”efter tyska författare eller egen, i hemlandet vunnen erfarenhet”. — ”En likartad opålitlighet vidlåder ock den i Rålamb’s Adelig öfning lämnade växtförteckningen” (Fries 1899: 25).

Det äldsta belägget på *blomkruka* i Svenska Akademiens Ordbok härrör från 1758, men liksom när det gäller det under 1600-talet i slottsmiljö vanliga ordet *blompotta* kan man inte säkert veta om dessa kärl stod inomhus eller i öppna loggior, trap-

por, altaner, drivhus eller trädgårdar. *Blomsterburk* uppträder 1788 och *blomsterkruka* 1794. Det bör erinras om att de 1700-talsprodukter från Marieberg och Rörstrand som ofta går under benämningen blomkrukor i själva verket är vinkylare. I andra fall kan termerna beteckna vaser för snittblommor (Steenberg 1952: 39). Emellertid har Barbro Åstrand nyligen erinrat om en intressant lavyr av Elias Martin som av dräkterna att döma är utförd i slutet av 1700-talet. Man ser på den en butiksinteriör med en blomkruka i fönstret. Nedtill

Den nästan överlastade interiören med krukväxter från Värmland är fotograferad på 1890-talet. Foto Carl Ohlin.

har konstnären skrivit: "Frucktboden. /hwad kostar krukana? Alt som han är stor till hr Capten ---" (resten av texten är bortskuren) (Åstrand 1971: 69 ff.). Bilden är ett märkligt vittnesbörd om blomsterhandel i det gamla Stockholm.

Linné nämner i en avhandling om trädgårdsväxter 1764, att "växter, som alltid böra hafva sin plats i boningshusets fönster, äro: Jasminum officinale, Vinca rosea" (Fries 1899: 32 f.). Den förre med vita blomor, var känd redan på 1600-talet, den senare är en art av trädgårdsvintergröna.

Några flera uppgifter om krukväxter får vi med 1800-talets början. I Lycksalighetens ö, som utkom 1827, heter det:

"Jag hvilat ut ifrån en stormig dag, Bland hemmets myrten eller klubbens drufvor" (Atterbom 1827: 269).

Almqvist nämner i Det går an 1839 "vita levkojor" och lavendel som krukväxter (Almqvist 1922: 248 och 289). År 1844 talar Oscar Sturzen-Becker om att i fönstret i Stockholmspigans kammare "står en blomkruka, vanligen en geranium eller en citronmeliss" (SAOB under Blomkruka). Vid

denna tid uppträder också som krukväxt de första kaktusarna. Th. M. Fries skriver sålunda om *Optunia vulgaris*:

”Ehuru visst icke någon prydnad förekom denna i Upsala på 1840–50-talen af och till såsom fönsterväxt under namnet ’Adam och Eva’” (Fries 1899: 33).

Andra av våra sedermera vanliga krukväxter synes vara ännu senare komma i bruk, försåvitt man kan döma efter Svenska Akademiens Ordbok: *begonian* uppträder första gången 1854, *fuchsian*, även kallad *Kristi blodsdroppar*, 1863, *kallan* först omkring 1880 etc. En särställning intar en tidig värväxt som *hyacinten*. Den odlades redan på 1600-talet men väl då snarast på *frijord*, *fastän Spegel i Guds Werk* och *Hwila* skriver:

”Mars Månan lokkar fram then fägra *Hyacinthen*” (*Spegel* 1685: 135).

Vid mitten av 1800-talet uppdrogs den emellertid i kruka, såsom vi ser av att komminister *Israel Juhlin* i *Folkärna* sätter sådana den sista oktober 1841 (*Larsson* 1933: 17). Vid denna tid var det också vanligt att driva denna växt i särskilda glas, *hyacintglas*, med stark utvidgning upptill för löken och behållare nedanför för vattnet. Sådana glas omtalas i en bouppteckning i *Växjö* 1843 och man kan även finna dem i ett eller annat exemplar i våra museers samlingar. (SAOB, uppgift från 1843.)

Interiörbilder, på vilka man ser blomkrukor i funktion är sällsyn-

ta i vårt land i äldre tid. Emellertid har A. U. Schützercrantz målat en sådan med två krukor på sina fat i fönstret, den ena tydligen ett bandat laggkärl, den andra av lergods. Bilden bör vara utförd på 1830–40-talet (*Hazelius-Berg* 1962: 59). På en teckning från 1873 ser man ett förmak på *Nygård* vid *Älvkarleby* med både krukor i fönstren och en sådan på ett blomsterbord framför (*Hazelius-Berg* 1962: 78). Slutligen kan hänvisas till en interiörbild från ett *Stockholms*hem 1882, där man ser förmaket prytt av ett flertal krukor med palmer, vilka nu blivit modeväxt i borgerlig miljö (*Hazelius-Berg* 1962: 72). Man kan erinra om att det var nyårsdagen 1869 som *Edmond Goncourt* i *Paris* antecknade i sin dagbok: ”Jag såg första gången småfolk på gatan bära palmer i kruka, nyårsgåvor av exotiska växter” (*Goncourt* 1927: 206).

Det var efter 1800-talets mitt som intresset blev mera påtagligt för blomsterodling i hemmen i det borgerliga Sverige. Då utkom också den första moderna handledningen i ämnet, författad av direktören för trädgårdarna vid *Haga* och *Tullgarn* N. J. *Ericsson* (*Ericsson* 1855). Så småningom spred sig intresset för sådan odling också till andra samhällsklasser. Ett starkt tyskt inflytande synes härvid ha gjort sig gällande och kulminerade med *juugendstilens* genombrott med dess breda fönster, färgglada prydnadskrukor och allmänna passion för allt vegetativt. Märkliga före-

Palmen intar en central plats i denna jugendinteriör från Stockholm.

löpare fanns emellertid även i vårt land. I romanen Enslighets-älskaren eller Bref från en ung Man på Landet till dess Vän i Staden, som utkom 1800, beskriver författaren Per Adolf Granberg ett rum på egendomen "Elfskog", ägd av en f.d. ämbetsman: "Under båda fönstren stodo två små soffor, och emellan dem, vid porten, en balja hvarutur en vinranka uppsteg som slingrade sina grenar åt båda sidor och gjorde dagern mindre stark, emedan den kastade sig mångfaldigt omkring ett spjalverk som var upsatt i fönstren. På motsatta sidan var en bokhylla och jämte den tvenne små bord, fulsatte av blomsterkrukor. Hörnena pryddes av fyra Pommerans träd, alla i full blomning och gjorde det skönaste afbrott emot de hvita väggarne" (Sylwan 1942:104).

Effekten att mildra dagsljuset med hjälp av krukväxter är tidigt betygad, i det att redan Linné iakttar, hur man 1741 i Växjö utom i trädgårdarna odlade hjärtansfröjd (*Mentha sativa*) i vattenfyllda kärl inne i husen, i vilka den frodades med "många och långa stjelkar, at hela fönstret stod betäkt med en härlig grönska, som både gaf en angenäm lukt och en skiön skugga" (Linné 1745: 321). När kallan, sedermera så populär som krukväxt, långt om länge kom i bruk, fick även den ofta tjäna samma syfte, såsom vi ser att fallet var vid århundradets mitt i förmaket i bokförläggare Zacharias Hæggströms hem i Stockholm (Hyltén-Caval-

lius 1929: 137).

Bland landsbygdens jordbrukande befolkning skulle det dröja länge, i själva verket på de flesta håll ända till åren efter första världskriget, innan blomsterodling i hemmen blev annat än en undantagsföreteelse. Man kan inte undertrycka den reflexionen, att ett klarläggande av de närmaromständigheterna kring denna innovation skulle vara ett särdeles lämpligt ämne för en grundlig vetenskaplig undersökning med användande av moderna metoder. Förarbeten för en sådan har gjorts vid Kulturhistoriska undersökningen på Nordiska museet; bl.a. genom utsändande 1971 av en frågelista, nr 196 (Krukväxter och snittblommor), utarbetad av intendenterna Marianne Olsson och Annika Österman. På denna inkom ett betydande antal svar till belysning av krukväxtodlingen, särskilt under de senare femtio åren. En värdefull, tyvärr ännu otryckt, översikt över krukväxter i svensk heminredning, med huvudvikten lagd på det senaste århundradet ger Maria Flinck (Flinck 1982).

Den dagliga skötseln av krukväxter ålåg hembiträdet, som vi här ser i verksamhet. Bilden från århundradets början.

